

ԲԱՐՈՑԱԿԱՆ, ՌԻՍՈՒՄՆԱԿԱՆ, ԱՐՈՒԵՍՏԳԻՏԱԿԱՆ

ԺԸ. ՑԱՐԻ 1904

Ցարական 10 ֆր. ոսկի = 4 րբ.:
 Անցանկանց 6 ֆր. ոսկի = 2 րբ. 50 Կ.:
 Մեկ թիւ կ'արժէ 1 ֆր. — 50 Կ.:

ԹԻԻ 7. ՅՈՒՆԻՍ

Ո Ր Տ Ո Ւ Ր Մ Ն Ե Շ Ե Ն

ՀԱՅԿԱԳՐԱԿԱՆ

ՀԱՅԵՐԵՆ ԴԱՅՏԱՐԱՐԻ ԶՆՆԻ ՄԸ ՀԻՆ ՅՈՒՆԻՍԻՐԵՆ ԿՐԵՑ ԿՐԵՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐ՝

այսինքն Ս. Գրոց իրապես
 քննադատական
 հրատարակութիւն
 չկայ. ԺԲ. դարու
 իրարու յաջորդող
 ամէն հրատարա-
 կութիւններն ալ
 Զօհրապի (Վենե-
 տիկ, 1805) մեծ
 հրատարակու-
 թեան կրկնու-

թիւն են — քիչ շատ փոփոխութեամբ: Որչափ
 ալ Զօհրապեան հրատարակութիւնն իւր նախորդ-
 ներուն վրայ մեծ առաւելութիւն ունենայ, սակայն
 իւր առաւելութիւններովն հանդերձ անաչառ բա-
 նասիրութեան մը պահանջներուն չի համարպա-
 տասխաներու նոր հրատարակութիւն մ'ալ պատ-
 րաստուելու վրայ չէ. եւ հայ բանասիրութեան
 յառաջդիմութեանը շատ փասակար է այս բանը:

* Նոյնպէս քննադատական խոստումներէն մին պայտ. կը
 կատարենք (տ. 411. 1904 էջ 192):

որովհետեւ ծանօթ է թէ Ս. Գրոց Թարգմանու-
 թեան այս լեզուն է՝ որ հայերէն հին մատենագրու-
 թեան համար իբր առաջին օրինակ գործածուեցաւ:
 Ի մանաւորի Աւետարանի հրատարակու-
 թիւն մ'ընելը օգտակար եւ փութիւն էր ըլլարու եւ ասու-
 դիւ ալ, մինչդեռ ամբողջական Ս. Գրոց ամենա-
 հին ձեռագիրն առ առաւելն ԺԲ. դարու վերջերէն
 է (տես Месропъ Теръ-Мовсесянъ, Исторія
 перевода библіи на армянскій языкъ, երես 76
 եւ յաջորդ.) Ը. դարու վերջէն մինչեւ ԺԲ. դար
 Աւետարանի թուագրեալ ձեռագիրներու մեծ բազ-
 մութիւն մը կայ (տես անդ երես 159 եւ յաջորդ.)
 ստուցմէ զոտ հայերէն ուրիշ հնագոյն բնագիր
 չկայ: Ամենահիններէն մին 887ին՝ որ Մոսկուայի
 Լազարեան ձեռնարանը պահուած է, 1897ին Պր.
 խայլաթեանցի Յանիքը լուստակց հրատարակուե-
 ցաւ: Բոլոր միւս ձեռագրները տակաւին չեն հրա-
 տարակուած եւ լուստմատերուելու կը պատեն:
 Դեպ ի կուսիս ճանապարհորդութիւն մը՝ առաւ-
 Ղեկայ յօգաւածիս հեղինակին առիթն առաւ. ըջ-
 մածին վանքին հարուստ գրաստան մէջ գտնուող
 Աւետարանի ամենահին ձեռագիրները բնասմ-
 քննելու. ձեռագիրներուն գործածութիւնն իրեն
 շնորհուեցաւ այս վանքին մէջ, որ արեւելեան
 տպոյնականութեան հին աւանդութիւնները պա-
 հած է բարբոթիմ բանալով իւր գանձը՝ արեւ-
 մտեան այս նորադոյն գիտութեան:

Առաջին քննութիւնը շուտ մը ցուցցոյց որ
 այս ձեռագիրներու մէկ մասը ճշգիւ Զօհրապի
 հրատարակութեան բնագիրը կը ներկայացնեն:
 հիման տեսակետէ. եւ ընդհանրապէս միայն ուղ-
 դագրութեան տեսակէտէ կը տարբերին անկէ. այս
 ձեռագիրներն են՝ ԹԻ. 229 (989 թուականով),
 363 (1053 թուակ.), 369 (1066 թուակ.), 260
 (1071 թուակ.), 257 (1099 թուականով): Իսկ
 ընդհանուրապէս մեկալ ձեռագիրները շատ մը տար-

բեր ընթերցումներն ունին. 23G (1045 Թուա. կիր) եւ 362G (1057 Թուակիր). Մակուայի ձեռագիրն այս դասարարէն է: Այս ձեռագիրներուն տարբեր ընթերցումներն ընդհանրապէս հնութեան նկարագրէն զուրկ են, եւ պարզապէս սխալման կամ զրոգիներու անհոգութեան եւ կամ թէ կամսուր եւ ըստ ժամց ներմուծութեան արգիւք կ'երեւան. եւ զարձակ մէկ ձեռագիրը միտեն իր տարբերի:

Զօհրայի հրատարակութիւնը՝ իր տեսնուի որ շատ լաւ կը ներկայացընէ բնագիր նորման՝ ի հիմնական մասունքս, միայն թէ այնչափով՝ ինչչափով որ ձեռագիրները թույլ կու տան զայս ծանոցալ: Ելմիածնի թիւ 229 աւ. ձեռագիրն լուստարի հրատարակութիւնը՝ հայերէն Աւետարանի քննական հրատարակութեան մը տեղը կըստ բունդ գիտնական աշխարհի համար. եւ այս լուստարի հրատարակութիւնը այնու ունիւ յարգի կ'ըլլա՝ ալն ձեռագիրն բաւերը շատ գարմանայի շեշտը ունին (որոքը անդադոյն ունում նախորթ թեան որչափ առարկայ կրնան ըլլալ):

Իսկ գայով զբնութեան, հին բնագիրն ունեցող այն հինգ ձեռագիրները՝ սղոյթաք իրարու համեմայն են, մինչդեռ միւս երեքը բազմաթիւ տարբերութիւններ կը ցուցնեն թէ իրարմ եւ թէ հինգ առաջիններէն տարբերելով: Այս հինգ ձեռագիրներուն գրչութիւնը՝ կ'երեւայ սղոյթական գրչութիւնը կը ներկայացընեն, մինչդեռ միւս երեքը անհատական նորմանութիւններով փոփոխուած են: Եւ այս գրչութիւնը՝ ըստ մի տեսակէտներէ՝ որ տարբեր տպագրութեան գրչութեան, որ չափապէս արդիացած է: Բնագիրն հաւատարիմ թացած հին ձեռագիրներու համաձայնութեամբ հաստատուած գրչութեան քննութեամբ վրայ պէտք է հիմնել հայերէն հին լեզուի ճշգրիտ ուսումնասիրութիւն մը:

Դաս եւ յոսւալ պէտք է փոփոխութիւն ունեցող ձեռագիրներու քանի մը առանձնայատկութիւնները նշանակել. այս ձեռագիրներու իրարու հետ անմիջականութիւնը եւ իրարու մէջ ունեցած հակասութիւնները՝ կը ցուցնեն ըստ բաւականի թէ այս առանձնայատկութիւնը նախկին ժաման շեն ներկայացընեն. բնական քանի մը մանրամասնութիւնը ակնյայտի կերպով կը հաստատեն: Զոր օր. Էլմիածնի 362G ձեռագիրն ունի Մարթ. ԻԷ, 40, ԷԷ ի Խալէ այդէ, փոխանակ ի Խալէ, ինչպէս որ մի եւ նոյն ձեռագիրն 42 համարին մէջ կայ. Է Խալէ այդէ ընթերցումն ըստ իրեանք աւելի ճիշդ է, ըստ որում մակային այսպիսի զեղքի մէջ կրնայ յօդի տեղ բռնել. բայց այդէ բառին ք դիրը նոր սրբագրիչ ձեռքը կը մասնէ. ինչու որ հին լեզուին մէջ բառն այդէ եւ այդին այնպիսի ձեռ մըն է որ միայն միջին դարուն կ'երեւայ (տե՛ս Karst, Hist. Gramm. d. kilikisch-armen., § 98, նրեւ 82 եւ յաջորդ.): Բնագրէմ զարաւր կանոնին, որ ամեն շեշտեալ էն էի կը փոխէ՝ բառին մէջտեղը է գիրը կը տեսնուի, այսպէս քիլիքն Մարթ. ԻԷ, 43 ձեռագիր 362G: Մարթ. Ա. 6, Մակուայի ձեռագիրը փեցեւ ընթերցումն ունի, որուն համոզողը դասաւարար-

բառներու արդեցութիւնը կըզ ձեռագրաց մէջ կը գտնուի եւ որ քին այն խուլ արտաբերութիւնը կ'ենթադրէ, որ միջին դարը մասնանշը կ'ընէ լայց հակառակ է դասական հայերէնի մասին գիտածնուս. Էլմիածնի 23G ձեռագիրը Մարթ. ԺԵ. 20. աւանդական շ ձեռին եւ գրչագիրն արտաբերութեան պատճառաւ ա ձեռին մէջ տարբերակ խառնուող Գ՝ուին, գրելով՝ զեփցոյն: Մակուայի ձեռագիրն Մարթ. Ա. 8, ունի Գփոտոյն, Խալ, որ զարարի մէջ այս տեղս անկարելի է, եւ պարզապէս կը ցուցնէ որ գրչին արդէն եւ երկարաւոր Ե կ'արտաբերէր, որ միջին դարու եւ նորագոյն արտաբերութիւն է. Մակուայի ձեռագիրն մէջ Մարթ. Ա. 13, կը կարանք քիլիք փոխանակ քիլիք-«*πειραζόμενος*», սխալ ընթերցումն մը՝ որ մէկ կողմանէ դասական հայերէնի անձանձով՝ կրտսրական աներեւութի ի. վերջաւորութեան գայութեան ժամանակն, եւ միւս կողմանէ՝ արտաբերութեան մէջ՝ քիլիք ընթերցումն թիւն անցնալէ քիլիք աներեւոյթին հետ քիլիքն թիւն թեմարէ: Էլմիածնի 23G ձեռագիրը Մարթ. ԻԶ. 28, նկատէ կրտսրական ունի փոխանակ նկատ հին ձեռին՝ որ ակնյայտի ճիշդ ձեռն է, եւ ուրիշ ձեռագրաց համեմատութեամբ կ'ապացուցուի: — Աղաւաղեալ ձեռագրաց՝ ուղիղ ձեռագրաց մէջ հնոգը չգտնողը առանձնայատկութեանցը պիտի, ստորեւ միջինդարեան հայերէնի պատմութեան տեսակէտնէն զատ նշանակութիւն մը չունեն. զարձակ մակարեւել կու տան՝ թէ ինչ փոփոխութիւններ կըցած ու արդիւնած են կրել՝ բայ ի Աւետարաններէն, թացած բոլոր դասական բնագիրներն, որոնց գոյութիւնն միայն յետնագոյն ձեռագիրներով ծանօթ է մերի: Աւետարանի հին բնագիրն ալ՝ միայն այս փոփոխութիւնները զերծ թացած ձեռագիրներով կարելի է ստուգել: Անորոշ ձեռագիրները բոլորն ալ որոշ կէտերու մէջ իրարու համեմայն են: Զոր օր. Անկատարին մէջ միայն է գիտեն, այսպէս էի, իրէի եւն (ի բաց աւետալ եզ. Յոր գեմբ, իրէի), նմանապէս Իիի եւ Իիիի վերջը, միջդեռ փոփոխութիւն կրած ձեռագիրներն է ալ ունին (զոր օր. Էլմիածնի 362G ձեռագիրն մէջ՝ մարթ Եիի եւ մարթ Եիի կը գրուի): Հին ընթերցումը լեզու էր եւ ոչ թէ լույս. բնալ եւ ոչ թէ բնալ, եւն: Ուրիշ ինդիքներ ալ, զոր օր. Էլմիածնի 23G ձեռագիրն զէզպուն մէջ գտնածութեան ինդիքն, չի կրնար ուրիշ կերպով լուծուիլ՝ եթէ ոչ բոլոր ձեռագրաց համեմատութեամբ մը. գիտարարն է որոշել թէ հնագոյն ընթերցումը լեզուի թէ լույսի էր, եւ թէ այլ է ալ ի ճշգրիտ գրութիւնն մըն էր: Էլմիածնի 863 ձեռագիրն մէջ ըվիլի հնագոյն ըվիլի նման ձեռերու մէջ ք գրին ընթերցումն (normal) կ'երեւայ, բայց ստույգ չէ թէ այս ուղղագրութիւնը, որչափ ալ բանաւոր ըլլայ եւ ըի գտնածութեան ընդհանուր կանոնին հետ համեմայն, սղոյթական օրինակներ եղած ըլլայ: Այս կարգի աւեղածութեան մեծագոյն մասը կատարական լուստարիք՝ բոլոր ձեռագիրներու համեմատութեան վրայ յեցած եւ միայն գամայն բնագիրն բովանդակող քննական հրա-

—ուք հոս *օրու կը ներկայացնէ (տես A. Meillet, Esquisse d'une grammaire comp. de l'arm. class., երես 13). արդ. տառն ծագած բայն է տառն, պահելով ու մը՝ որ եթէ այս առն սովորականն — ըլլար, բոլոր կանոններու հակառակ կ'ըլլար. սաղոյք է որ հարմարն մէջ մոյս, մոռ ու նիւր, սաղոյքն այս իսկ է ու Օ այլակերպութիւնը. որ հարմարն մէջ բացարձակ կանոն եղած է եւ զոր խառն կը պահանջէր նաեւ նմանութեան օրէնքը (analogie) միայն անշեշտ վանկի մէջ տառնի անոնք կրցած է տառն բառին ու ձայնաւորը պահել, — քանի որ նման կը մեկուսի աւինն առն ալ, բայց արդհետեւ բաց վանկով բառն էր սկիզբն ըլլալով՝ կորուստի ինքնին ենթակայ չէր, ինչ ծագում ալ ունենար:

Միշտ հիմա ըստածներն կը հետեւի որ եւ ու իւր երկրորդականները հոն հայերէնի մէջ իրարմէ երեւնին. եւ թէ ստեղծութեան օրոյ ծագում ունենին: Եւ իրոք ալ, այն սաղոյք է որ եւ ինչ էր հինն է մինն է, ինչու որ ամենահինն ձեւապիւրնէն սկսեալ եւ — ասորքի ընթերցումն (variante) մը կը գտնուի որ աշխարհաբար եւ բառին ձեւին կը համապատասխանէ. Եւրիանի 362 ձեւագիրը շատ անգամ նոյն ունի (Մտթ. Ին, 8. ԻԶ, 7. Թոմ. ԺԲ, 8). Գրեթէ բն ալ հինն է մինն է, ինչպէս H. Hübschmann, Arm. Gramm., I. երես 415, կը գրուէ. ինչու որ սեւասկանը արեւելի է եւ, այլ առաւել, երբեք ինչին հինն է մինն է. ինչու որ Աթուրը կոտարեալ (aeoriste) ի մէջ երկուսի կ'ըլլայ (եւն յա ներկայացնելով) եւ ներկայի մէջ երկուսն, *եյիլիսէն. համառ. Համարան. ձեւ-ձ(Բ)թււն, ձ(Բ)թլիս, եւն. (տես A. Meillet, Esquisse, երես 28). ներկայ յագուածիս հերկանկին (անգլ. երես 24) յառաջ բերած զըջական անասուութիւնը գոյութիւն չունի, եւ իւրին ինչ ճշմարիտ է մինն է ուստի չոր գերանունը *sewe-րէ մեկնել կարելի չէ՝ իբր հաստատեալ համարիլ բայց եթէ ընդունելով որ այս գերանունը ետպէս անշեշտ ձեւ մըն է, եւ իւր հինն է մը որ այլափոխուած մէկ ձեւը նկատելով (համա. Osthoff. ի մէկ յանդուգն ենթադրութիւնը, Etymologische parergo, I, 291, որ էն ալ մեկնելու անտես. չընէր): Հոս ինչպէս նաեւ ամեն տեղ լեզուաբանական իրողութիւնը կոտարեալ ճշգրտութիւն մը եւ անփոփոխ խոստովին մ'ունին. եւ արդէն միջոցելու վայր ենք՝ երբ կը սկսինք այլաձեւութիւններ եւ վիպտածն ձեւերու ալ անստուգութիւն մ'ունիլաւ:

(Միւսնիւր գաւ. անգլ. 1904)

Պ Ա Յ Ս Մ Ա Վ Ա Ն

ԵՂԻՍԵՐԵԹԻՂԱՆՈՅ ՄԻՋՆԵՐՈՐԹԵՐ — ՈՍՈՐ ՏԵՐԱԹԻՅՈՆ ՉԵՌԵՆ ՆՆՆԵՐԼԸ

(Հարստիւն-Բիւն)

Աս ճամբով՝ ազգային տղջ համար հիմնադրուած Ռաֆայելեան հայ վարժարանը՝ տեւութեան ձեռքն ու կարգադրութեանը տակ ինկաւ: — Թեպէտ գանուեցան, ինչպէս ըսինք, ազգայնոց կողմանէ, անանկ լուազգածներ, որոնք աս բանիս հակառակեցան, եւ ապագան նկատելով՝ ասոր մէջ թէ ազգայնութեան ու թէ կրօնական տեսակետով՝ փնասակար բաներ տեսան, — բայց փոքրիկութեան մէջ մնացին:

Երբ տեսնուեցաւ, որ քաղաքային իշխանութեան գլուխն աս դժբախտութիւնը հասաւ, իր զօրութիւնն իրմէն առնուեցաւ. իր հեղինակութիւնը՝ ուսուցիչներ ընտրելու մէջ՝ ձեռքին ելաւ: — ազգային եկեղեցականաց թեւադրութեամբն առաջարկուեցաւ, որ տերութիւնը նկատուի ընէ, եւ ուսուցիչներն, — եթէ բոլորն ալ ազգային չէ, — գոնէ, մեծամասնութեամբ ուղղափառ կաթողիկէական ըլլան. որ ասով վարժարան լինէ ալ ուղղափառ նկարագիր տրուի: Սակայն տերութիւնն, աս բանին տակէն ճարտարութեամբ մը դուրս ելաւ, զատասխան տալով թէ, ինչ ունի այնչափ խոհեմութիւն ու նկատում որ աս բանիս մտադրութիւն ընէ: — Աս երկդիմի պատասխանին հետեւութիւնն ան եղաւ, որ ուսուցչաց մէջ, չէ թէ միայն չկայ եւ ոչ հայազգի. մը, հապտ ընդ հակառակն մեծաւ մասամբ օտարահաւատ, բողոքական ու հրեայ են:

Ասոր վրայ ըսնաց տերութիւնն, որ Ռաֆայելեան հիմնարկութեան դրամագլուխն ալ իրեն վրայ անցնին: Բայց ազգայնիւր ամենայն զօրութեամբ դէմ կեցան ու լծողուցին: Հասարակութիւնը գրով ու խօսքով սաստիկ պատերազմ մը մղելէն ետեւ, այնչափի հասաւ, որ դրամագլուխն ազգային եկեղեցական վարչութեան ձեռքն անցուց ու աղէկանց դարացին գործածեց. այնպիսի կերպով մ'որ 16.200 ֆորթին շահով կը վճարէ հիմակ վարժարանու հիները: — Թեպէտ ըստ ինքեան աս բանն ալ հիմնարկութեան դիտաւորութեանը հակառակ է, — որ դրամագլուխն ազգային ազգային պատանեկազ տարակրթութեանը համար — բայց աս կէտը՝ երկրորդական բան կը համարուի՝ մեր ազգայնութեան համար: — Աս այսպէս ըլլալով ալ երկու շարքին փոքրագոյնն ընտրուե-